

Biz Qərbi Azərbaycana qayıdacağıq!



Xəbər verdikim kimi, ötən günlərdə “Xalq qəzeti” redaksiyasında Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutunun rəhbərliyi və bu elm ocağında yeni yaradılmış Qərbi Azərbaycan tarixi şöbəsinin əməkdaşları ilə Qərbi Azərbaycana Qayıdış ümummilli hərəkatının elmi-tarixi təminatı mövzusunda Deyirmi masa keçirildi.

Aktual müzakirədə səslənən elmi açıqlamaların, bildirilən dəyərli mülahizələrin, qaldırılan önəmli məsələlərin bir hissəsini qəzetimizin 29 mart 2023-cü il tarixli sayında dərc etmişik. Diskussiya materiallarının ardını oxucularımıza təqdim edirik.

AMEA Tarix İnstitutunun baş direktoru, professor Kərim Şükürov siyasi-ideoloji avantüraların quluna çevrilmiş erməni tarix saxtalaşdırıcılarının uydurduqları yalanlara, dünyaya püskütsükləri böhtan və iftiralara rəhbərlik etdiyi elmi kollektivin münasibət və cavabına toxunaraq bildirdi:

—Erməni müəlliflərinin iddiasına görə, “Şərqi Ermənistan” indiki Ermənistan Respublikasının ərazisidir, “Qərbi Ermənistan” isə Anadolunun 6 vilayətidir. Ancaq bunlar boş xəyal və saxta iddialardır. Cənubi Qafqazda isə ümumiyyətlə, tarixən erməni olmayıb. Ümumiyyətlə, ermənilər Qafqazın yerli əhalisi deyil və bunun tarixi əsasları var. Ermənilər tarix boyu başımıza bu qədər faciələr qatırıblar, amma yenə də bizim onlarla mübarizə sahəsində milli ideologiyamız mövcud deyil. Bunun bir səbəbi bizim tolerant xalq, multikultural ölkə olduğumuzdur, bir səbəbi də düşmənin təbliğat hücumlarını lazımi səviyyədə cavablandırarmamamızdır.

Azərbaycan Ordusunun II Qarabağ saşısında erməni işğalına son qoyması ilə bağlı tarixi rəşadətli biz tarixçi alimlər üçün örnəkdir. Qəhrəman oğullarımız Qarbağı döyüş meydanında qayıtdığı kimi, biz də soydaşlarımızın Qərbi Azərbaycana qayıdışını – tarixi həqiqət dünyaya qəbul etməklə, saxta erməni tarixçiliyini məğlub etməklə təmin etməliyik.

Deyirik ki, 1828–29-cu illərdə ermənilər İrəvanı köçürüblər. Amma undurur ki, bu ərazilər də Azərbaycan torpaqları idi, ermənilər isə bu taya Cənubi Azərbaycandan gətirilib. Bəs ermənilər Cənubi Azərbaycana haradan köçürülmüşdü? Bu məsələlər gedib çıxır Şah Abbas. 623-cü ildə Şah Abbasın köçürülmə siyasəti olub. Söhbət 200–300 min nəfərin köçürülməsindən gedir. Bu qədər erməni haradan gəlib Cənubi Azərbaycan ərazilərinə? Ermənilər Aralıq dənizi sahili xalqdır və “Ermənistan” adlı yer adına ilk dəfə Dəclə və Fərat sahillərində rast gəlinir.

Eramızın IV əsrinin ortalarında Sasanilər Bizans arasında müqavilə var, o müqavilə ilə Ermənistan bölüşdürülmüşdür. Bu zaman Sasanilər ərazisində yaşayan ermənilər Bizans ərazisinə keçməyə başlayıblar. Bundan sonra ermənilərdən “maşa” kimi istifadə olunmağa başlanıb. Azərbaycanın tarixi ərazilərinə ilk erməni köçü də o vaxtdan başlayıb. Ona görə də biz ermənilərin köçürülməsi tarixini 1828 – 29-cu illərlə bağlasaq, bu, tamamilə yanlış olar.

Ermənilər miqrasiyaya meyilli toplumdur. Statistika görə, ermənilər 80-dən çox ölkədə yaşayırlar. Biz ermənilərin formalaşmasına və dünyaya yayılmasına öləri yanaşmamalıyıq, tarixi həqiqəti ortaya qoymalıyıq. Bir həqiqət odur ki, Qarabağın dağlıq hissəsində yaşayan ermənilər albanlar olublar. Azərbaycanda İslam yayılarda erəblər dağlıq hissəyə çıxmağa meyilli olmadılar, onlar xristian olaraq qaldılar və sonralar albanların erməniləşməsi prosesi getdi. Bunlara dönmüş ermənilər deyilir. Qarabağ erməniləri ilə Ermənistan erməniləri genetik baxımdan bir-birindən fərqlənirlər.

Azərbaycanda olan ermənilərə baxdıqda, burada iki mərhələ olub: əvvəla, Dağlıq Qarabağdakı xristian albanlar qırıqıranlaşmış, daha sonra isə təcridcən erməniləşiblər; ikincisi, rusların köçürməsi prosesində Azərbaycanla gəlmə ermənilər peyda olublar. 300 mindən çox erməni Cənubi Qafqaza və Azərbaycana köçürülmüşdür. Bunlardan da önəmli odur ki, çar Rusiyası XIX əsrin əvvəllərində Ermənistanı deyil, Azərbaycan feodal dövləti olan İrəvan xanlığını və tarixi Göyçə mahalını işğal edib.

Rusiyanın Qərbi Azərbaycan ərazilərinin işğalı məsələsinə Tarix İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, tarix üzrə fəlsəfə doktoru Eijin Qarayev belə aydınlıq gətirdi:

—XVII əsrin sonu–XVIII əsrin əvvəllərində Azərbaycan Səfəvilər dövləti dərin iqtisadi və siyasi böhran keçirirdi. Mərkəzi dövlət zəiflədi, ölkədə narazılıq, üsyanlar və qiyamlar başladı. Bundan istifadə edən Rusiya və Osmanlı Türkiyəsi Azərbaycana müdaxilə etdilər, nəticədə, Azərbaycan bu iki dövlət arasında bölüşdürüldü. Xəzər sahili ərazilər Rusiyanın, digər ərazilər isə Osmanlı Türkiyəsinə müvəqqəti de olsa ilhaq edildi. Lakin XVIII əsrin 20-ci illərin sonunda Nadir şah Əfşar tarix səhnəsinə çıxması ilə Səfəvilər dövlətinə məxsus itirilmiş torpaqları geri qayıtdı və regionda sabitlik yaradı.

Sonradan öz imperiyasını yaratmış Nadir şah böyük hədəflər üçün xarici siyasət yeritdi, düşməni imperiyaların planlarını pozdu. Lakin 1747-ci ildə Nadir şah Əfşar sui-qəsd nəticəsində həlak olduqdan sonra onun imperiyası dağıldı. Azərbaycanda 20-yə qədər müstəqil və yarımüstəqil xanlıqlar – kiçik dövlət qurumları yarandı. Belə xanlıqlardan biri İrəvan xanlığı idi. İrəvan xanlığı Azərbaycanın şimal-qərbində yaranmışdı.

İrəvan xanlığı inzibati-ərazi bölgüsü baxımından mahallara, mahallar isə kəndlərə bölünmüşdü.

İrəvan xanlığında hakimiyyət xana və yaxud sərdara məxsus idi. Xanın yanında məsləhətçi şura – “Divan” da fəaliyyət göstərirdi. Divanda mühim, dövlət əhəmiyyətli məsələlər müzakirə olunurdu. Burada müharibə, sülh, vergi yığılması və qatı cinayətlər kimi bu və ya digər məsələlər həll edilirdi. İrəvan xanlığının xarici siyasətində Osmanlı Türkiyəsi, Rusiya, Qacar dövləti, Kartli-Kaxetiya çarlığı və Azərbaycanın ayrı-ayrı xanlıqları əsas yer tuturdu. İrəvan xanlığı 1769-cu



il və 1779-cu illərdə müharibələr aparılıb. Rusiyanın I İrəvan yürüşü 1804-cü ilin iyun-sentyabrında, II İrəvan yürüşü 1808-ci ilin sentyabr–noyabrında, III İrəvan yürüşü 1811-ci ilin noyabrı–1813 martında, IV İrəvan yürüşü isə 1827-ci ilin aprel-oktyabrında olmuşdur.

İrəvan xanlığında rus işğalına qədər əhalinin əsas etnik tərkibini Azərbaycan türkləri təşkil etmişdir. Meşhur Azərbaycan əyyahı H.Z.Şirvanlı “Bustan-üs-səyahət” əsərində yazırdı ki, İrəvan Arran mülkündədir: “Azərbaycana məxsusdur... Əhalisi türkdilli və şiə məzhəbindədir. Azacıq isəvi də vardır.” Rus herb tarixçisi N.Dubrovin də “bütün İrəvan xanlığında əhali arasında Azərbaycan türklərinin çoxluq təşkil etdiyini” təsdiq edirdi. N.N. Şavrov isə köçürmə məsələsinin Cənubi Qafqazda demoqrafik vəziyyətlə təsirinə təsir etməklə yanaşı, konkret rəqəmlər göstərirdi: “Biz Cənubi Qafqaza İrəvan 40 mindən çox, Türkiyədən isə 84 min erməni köçürmüşük... İndi Cənubi Qafqazda yaşayan 1,3 milyon erməninin 1 milyonundan çoxu diyarın köklü sakinləri olmayıb,

bizim tərəfimizdən (burada məskunlaşdırılmışdır).”

Çarizm 1828-ci il fevralın 10-da Türkmənçay müqaviləsindən sonra İrəvan və Naxçıvan xanlıqlarını rəsmən öz tərkibinə ilhaq etdikdən sonra Osmanlı imperiyası və Qacar sultanlığı ilə sərhəd ərazilərində bufer zona yaratmaq üçün birinci addımı bölgə əhalisinin etnik mənzərəsinə dəyişmək olmuşdur. 1828–1832-ci illər kəmərlə siyahıyaalınmaya görə, keçmiş İrəvan xanlığında 14 min 205 ailə yaşamışdı. Bunlardan etnik tərkibinə görə 9 min 746-sı Azərbaycan türk ailəsi (və yaxud 53 min 409 nəfər), 3 min 452-si erməni ailəsi (və yaxud 19 min 878 nəfər), 847-si kürd ailəsi (və yaxud 4 min 217 nəfər), 60-i qaraçı ailəsi (və yaxud 257 nəfər) idi. Ümumiyyətlə, bütün xanlığın əhalisi 77 min 761 nəfərdən ibarət olmuşdu. İrəvan quberniyasına köçürülənlər arasında ermənilər çoxluq təşkil etmişdilər. Onların İrəvan quberniyasına köçürülməsi bəhs etdiyimiz dövr ərzində daimi davam etdirilmişdir.

Qərbi Azərbaycan tarixi şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, tarix üzrə fəlsəfə doktoru Bəxtiyar Həsənov müzakirənin davamında söylədi:

—Çar Rusiyası hökuməti işğal etdiyi Qərbi Azərbaycan ərazisində inzibati dəyişikliklər edərək qondarma “erməni vilayəti” adlanan ərazi yaratdı və ermənilərin xaricdən bu bölgəyə kütləvi köçürülməsini təşkil etdi. Bu köçürmə ermənilərin bölgədə süni surətdə çoxalması ilə nəticələndi ki, bu səbəbdən yüz minlərlə Azərbaycan türkü öz doğma yurd-yuvasından didərgin salındı. Ermənilər bu ərazilərə gəlib yerləşdikdən sonra öz cinayətkar əməllərini törətmək üçün təşkilatlanmağa başlayaraq, münasib zamanın gəlməsini gözləməyə başladılar.

İlk belə maqam çar Rusiyasında baş verən 1905–1907-ci illər inqilabı oldu. Bu dövr bölgədə baş verən inqilabın hökumət əleyhinə güclənməsinin qarşısını almaq üçün çar hökuməti regionda etnik münasiblərin baş verməsində maraqlı oldu. Çar hökuməti 1905-ci ildə baş verən inqilabın hökumətə qarşı olan etirazını azaltmaq məqsədilə 1905–1906-cı illərdə ermənilərin bölgədə tötətdikləri bəşəri

yenə də ermənilər terror dəstələri yarıdaraq Azərbaycan türklərinə qarşı bəşəri cinayətlər törətdilər. Bu illər ərzində yüz minlərlə azərbaycanlı ermənilərin yaradıldığı terror dəstələri tərəfindən qətlə yetirildi, yüz minlərlə azərbaycanlı bölgəni tərk etmək məcburiyyətində qaldı.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Tarix arxivində olan sənədlərdə təkcə Zəngəzur ərazisində 10 min 68 nəfər qətlə yetirilmiş, 50 mindən çox əhali isə canlarını qurtarmaq üçün öz doğma yurdunu tərk edərək qaçqın kimi ayrı-ayrı bölgələrə getmişlər. 1920-ci ildə regionda bolşeviklərin hakimiyyətə gəlməsi ilə bu proseslər başqa bir istiqamətdə cərəyan etməyə başladı. Bolşevik-daşnak birləşmələri minlərlə qaçaqıl insanları güllələyərək məhv etdilər. Cənubi Qafqazda azərbaycanlılara qarşı bolşevik hökuməti tərəfindən formalaşmış bu mənfəi münasibət sonradan dövlət səviyyəsində Azərbaycan türklərinin bu bölgədən etnik təmizlənməsinə yönəldildi.

II Dünya müharibəsindən sonra, 1947-ci ildə SSRİ Nazirlər Kabineti tərəfindən Azərbaycan türklərinin bu bölgədən köçürülməsi ilə bağlı qərar qəbul edildi və bu qərarın nəticəsi kimi, 1948-ci ildə 10 min, 1949-cu ildə 40 min, 1950-ci ildə isə 50 min nəfərin köçürülməsini nəzərdə tutan qərar qəbul edildi. Bu qərar nəticəsində on minlərlə soydaşımız bölgədən köçürüldü, minlərlə Azərbaycan türkü yollarda məhv edildi. Ancaq bu basqılara baxmayaraq, minlərlə azərbaycanlı öz ata-baba yurdunu tərk etməkdən imtina etdi.

xəritəsidir. Rusiya tərəfindən ermənilərin ayrı-ayrı vaxtlarda müxtəlif ərazilərə köçürülməsi nəticəsində elə təsəvvür yaranır ki, guya, ermənilər burada çoxdan, özü də müxtəlif mahallarda yaşamışlar. Bu xəritədə mahallar deyil, qəza bölgüləri təsvir olunmuşdur.

Diqqəti çəkən xəritələrdən biri də Rusiyanın 1809-cu ildən 1817-ci ilə qədər Cənubi Qafqazda apardığı hərbi əməliyyatları əks etdirən başqa bir xəritədir. Xəritənin çap ilində dəqiqlik məlum deyil. Lakin təxminən sərhədlər qəbul edilmişdir. Daha çox diqqəti çəkən xəritələrdən biri də Rusiyalı mütəxəssislər tərəfindən çəkilmiş xəritədir. Burada sərhədlər dəqiq olmasa da, ermənilərin xeyrinə saxtakarlıq o qədər də nəzərə çarpmır.

Bəhrələndiyimiz daha bir xəritə isə Qafqaz hərbi dairəsinin Hərbi-topoqrafik şöbəsi tərəfindən 1903-cü ildə tərtib olunmuş və 1914-cü ildə çap olunmuş “Qafqaz diyarının xəritəsi”dir. Xəritədə şəhər və kənd adları çox aydın şəkildə verilib. Lakin bəzi adlarda təhriflər mövcuddur.

İstifadə olunan daha bir xəritə Qafqaz Statistika Komitəsinin baş redaktoru Zeydlisn çəkdiyi “Qafqazın etnoqrafik xəritəsi”dir. Burada da həm toponimlər, həm də məskunlaşmış əhalinin milli mənsubiyyəti nisbətən aydın verilib.

Bu gün burada təqdim olunan xəritə isə bizim tərəfimizdən çəkilib və yuxarıda qeyd etdiyimi kimi, indi mahallararası sərhədlərdə dəqiqləşdirmə aparılır.



Qərbi Azərbaycandan soydaşlarımızın etnik təmizlənməyə məruz qaldığı son hadisələr sovet imperiyasının çökməsi ilə baş verdi. 1988-ci ildə başlayan bu etnik təmizləmə siyasəti nəticəsində 1991-ci ildə son azərbaycan türkü bu günkü Ermənistan (Qərbi Azərbaycan) ərazisindən zor gücünə çıxarıldı. 1988–1991-ci illərdə son etnik təmizləmə zamanı 200 minə qədər Azərbaycan türkü öz ata-baba yurdunu tərk etdi. Bununla Qərbi Azərbaycan azərbaycanlısız məkana çevrildi.

Professor Kərim Şükürov bildirdi ki, hazırda Tarix İnstitutunun əməkdaşları – aparıcı elmi işçi, tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Elmar Məhərrəmov və xəritə çəkilişi üzrə mütəxəssis Yaşar Bəhramov Qərbi Azərbaycanın türk yurdu olduğunun tarixi möhürü olan İrəvan xanlığının xəritəsini hazırlayırlar. Onlar artıq xanlığın xarici sərhədlərini tam dəqiqləşdirib və indi xanlığa daxil olan mahallar arasındakı sərhədlər üzərində işləyirlər.

Bu barədə məlumat verən Elmar Məhərrəmov dedi:

— İrəvan xanlığı Səfəvilər imperiyası dövründə mövcud olmuş Çuxur-Səəd bəylərbəyliyyətinin bir hissəsində formalaşmışdır. Bu kiçik feodal dövlət 15 mahalından və ondan əvvəl vəziyyətdə olan 1 sultanlıqdan – Şorayıl sultanlığından və Pəmbək əyalətindən ibarət olmuşdur. Bu mahallarda 831 kənd qeyd alınmışdır.

Müxtəlif ölkələrdən olan mütəxəssislər İrəvan xanlığının ərazisini çəkdikləri xəritələrdə təsvir etməyə çalışmışlar. Lakin o dövrlərdə lazımi səviyyədə texniki avadanlığın olmaması üzündən çəkilən xəritələr çox kiçik – kitab vərəqinin yarısı boyda, nisbi idi və təbii ki, mövcud variantlar da bir-birindən fərqlənirdi.

Bunlardan ingiliscə “Wikipedia” saytında “Erihan Khanate” səhifəsində, təxminən, 1800-cü ildə çəkilmiş iddia edilən Naxçıvan və İrəvan xanlıqları xəritəsini göstərmək olar. Amma qeyd etmək lazımdır ki, bu xəritə elektronlaşdırılan zaman onun üzərində, təbii ki, ermənilər tərəfindən düzəlişlər edilmiş, xəritə üzərində “Persian Empire” yazılmış, Göyçə gölü “L. Sevan” kimi verilibmiş, habelə Qarabağ xanlığının qərbində isə saxta erməni toponimləri əlavə edilmişdir.

İrəvan xanlığının geniş yayılmış xəritələrindən biri 1902-ci ildə Tiflisdə çap olunmuş və Rusiyanın 1809-cu ildən 1817-ci ilə qədər Cənubi Qafqazda apardığı hərbi əməliyyatları əks etdirən xəritədən çıxarılmış fraqmentdir. Xəritədə xanlığın yalnız təxminən sərhədləri və adı göstərilir. Mahallar haqda isə heç bir məlumat yoxdur.

Yararlandığımız xəritələrdən biri də 1886-cı ildə Y.Kondratenko tərəfindən tərtib edilmiş və 1886-cı ildə Tiflisdə çap olunmuş İrəvan quberniyasının etnoqrafik

Qərbi Azərbaycan şöbəsinin məşhurluq mütəxəssisi Tamara Rüstəmovanın erməni saxtakarlıqlarını ifşa etməkdə tarixi qaynaqların önəminə toxundu:

—Tarixdə hiylə və yalan ilə diqqətçəkən ermənilər 200 ilə yaxındır ki, Qərbi Azərbaycan tarixini saxtalaşdırmaqla, türk mənşəli toponimləri dəyişdirib erməniləşdirməklə məşğul olurlar. Bundan məqsəd isə onların türklərə aid torpaqları ələ keçirmək, soydaşlarımızı öz yurdlarından qovmaq olub. Düşməni bu işə əvvəlcə toponimlərimizin adlarının erməniləşdirilməsi ilə başlayıb.

Bu saxtakarlıq işə edən arxiv materialları kifayət qədərdir. İnstitutumuzda bu məsələ daim diqqətdə saxlanılır. Məsələn, erməni iddialarını alt-üst edən coğrafi xəritələr bədmən qonşularımızın əsas işləklərinə cavab vermək məsələsində xüsusi önəm daşıyır. Həmin xəritələrdə baxan hər kəs görür ki, indiki Ermənistanın bütün toponimləri Azərbaycan–türk mənşəlidir.

Bunlar ölkə Prezidentinin sərəncamı ilə neşr olunan “Cənubi Qafqaz. 1903-cü il” xəritəsində də öz ifadəsini tapıb. Bu xəritəyə nəzər saldıqda indiki Ermənistan ərazisində erməni mənşəli tək-tük yaşayış məntəqələrinə rast gəlinir. Dağ, çay, çöl, meşə, düzəngah, el-oba adlarının 99 faizi tamamilə türk mənşəlidir. Onu da xatırladım ki, dağ, çay adları yaşayış məntəqələrindən daha əvvəl yaranıb. Bu işə deməyə əsas verir ki, babalarımız Qərbi Azərbaycan ərazilərində daha erkən dövrlərdə yurd salıblar.

Şöbənin baş laborantı Nailə Məmmədova da növbəti tədqiqatlar üçün zəruri mənbələrin toplanmasının davam etdiyini bildirdi:

—Tarixi yaddaşımızın bərpasına və qorunaraq gələcək nəsillərə çatdırılmasına hər zaman böyük önəm verən Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev ötən il dekabrın 24-də Qərbi Azərbaycan lcomasının inzibati binasında yaradılan şəraitlə tanış olarkən deyib: “Qərbi Azərbaycan bizim tarixi torpağımızdır, bunu bir çox tarixi sənədlər təsdiqləyir, tarixi xəritələr təsdiqləyir, bizim tariximiz təsdiqləyir. Ancaq əfsuslar olsun ki, ermənilər Qarabağdakı kimi, Qərbi Azərbaycanda da bizim bütün tarixi, dini abidələrimizi yerlə-yeksan ediblər, dağıdıblar, azərbaycanlıların tarixi irsini silmək istəyiblər, ancaq buna nail ola bilməyiblər.”

Dövlətimizin başçısının çıxışında vurğuladığı həmin sənədlər, xəritələrin saxlanılması, qorunması, onların əsasında elmi-tədqiqat işləri aparılması bu gün qarşıda duran prioritet istiqamətlərdən biridir.

Deyirmi masada qərar alındı ki, AMEA Tarix İnstitutunda yaradılmış Qərbi Azərbaycan tarixi şöbəsinə aparılan araşdırma və tədqiqat materialları bundan sonra da davamlı olaraq “Xalq qəzeti”nin oxucularına çatdırılacaq.